

Центральна міська бібліотека для дорослих
ім. Бориса Антоненка-Давидовича

Визначний археолог та мистецтвознавець

**до 135-річчя від дня народження
Миколи Омеляновича Макаренка
(1877 – 1938)**

Бібліографічний покажчик

Ромни - 2012

Визначний археолог та мистецтвознавець:
Бібліографічний покажчик / Центральна міська бібліотека
для дорослих ім. Бориса Антоненка-Давидовича; укладач
В.І.Салогуб. – Ромни, 2012. – 31с.

У бібліографічному покажчику йдеться про життя та наукову спадщину Миколи Омеляновича Макаренка – видатного вченого-археолога, мистецтвознавця та художника ім'я якого через ідеологічне свавілля було викреслено з національного культурного життя.

Покажчик адресований перш за все бібліотечним працівникам та користувачам публічних бібліотек Він може стати в нагоді також іншим категоріям користувачів, тим, хто не байдужий до історичного минулого свого краю.

НАША АДРЕСА:

Центральна міська бібліотека
ім. Бориса Антоненка-Давидовича
вул. Коржівська, 94
м. Ромни
42000
тел. 5-31-53
ел. адр. library-romny@ukr.net

Передмова

Далеко від України розташований Татарстан, але життя досить міцно пов'язало береги Дніпра та Волги долями українців, які жили і працювали в Казані. Були між тими українцями люди, які не з власної волі опинилися далеко від Батьківщини, яких через ідеологічне свавілля було викреслено з національного культурного життя. Одним з таких був Микола Омелянович Макаренко, вчений, патріот, непересічна особистість, щирий українець, «бывший надворный советник Министерства народного просвещения», професор-мистецтвознавець, фахівець всесвітнього рівня, дослідник, який все своє життя примножував і розвивав гуманітарний вектор українства і врешті-решт просто порядна й мужня людина. Він жив і творив на зламі двох епох – в час погромів українських вчених, знищення самобутніх пам'яток культури та архітектури. В його особі яскраво проявився характер незламного борця-патріота, взірець синівського ставлення до спадщини українського народу.

Про нелегкий тернистий шлях Миколи Омеляновича Макаренка, про його незвичайну, легендарну і трагічну долю дає інформацію це видання.

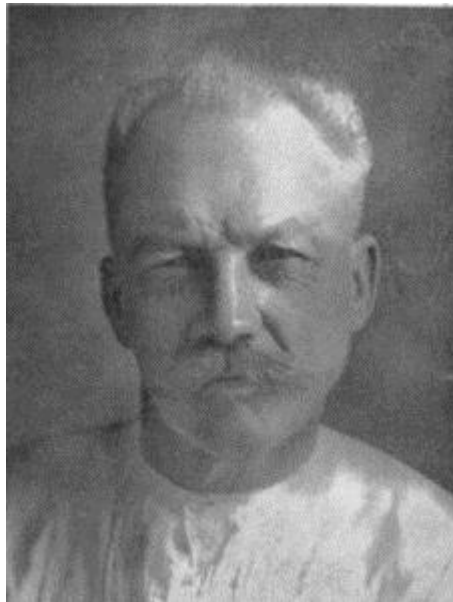
Мета бібліографічного покажчика «Визначний археолог та мистецтвознавець» - ознайомити читача з основними джерелами про життя та наукову спадщину видатного вченого.

У покажчику подається нарис про життєвий шлях професора, хронологічна таблиця, наведено список найвідоміших публікацій вченого, окремо виділений розділ про те, як вдячні нащадки вшановують пам'ять Миколи Макаренка.

В список використаних періодичних видань включені періодичні видання центральних, регіональних та місцевих видань, що містять інформацію про М. О. Макаренка.

Основою для створення покажчика став фонд Центральної міської бібліотеки для дорослих ім. Бориса Антоненка-Давидовича, інформ-досьє «Видатні люди нашого краю», також була використана інформація з Інтернет ресурсів, перелік яких додається. Видання не претендує на вичерпність, цей рекомендований покажчик орієнтований, перш за все, на бібліотечних працівників та користувачів публічних бібліотек. Маємо надію, що він стане в нагоді також іншим категоріям користувачів, тим, хто не байдужий до історичного минулого свого краю.

Микола Омелянович Макаренко (1877 – 1938)

Народився 4 лютого 1877 року в козацькій сім'ї в селі Москалівка на Роменщині. Вищу освіту здобув у Петербурзі, де закінчив Археологічний інститут і Центральне училище технічного малювання. Ще студентські роки він здружився з Миколою Реріхом, який також мав археологічними розкопками. У 1910 році вони разом працювали по дослідженню дитинця у Великому Новгороді – другому за політичним і економічним значенням центрові Київської Русі. Обидва були членами Товариства захисту і збереження пам'ятників мистецтва та старожитностей, а також членами Товариства імені Тараса Шевченка, яке налічувало кілька сотень вихідців з України, Росії і Західної Європи. Пізніше, коли М. Реріха призначили директором Школи заохочення мистецтв, він обрав своїм заступником педагога цієї школи М. Макаренка. Обидва Миколи були залюблені в Україну, її природу, музику, пісні, працюючий та співучий народ. до кінця свого тернистого життя Макаренко

залишався незборимим прихильником реріхівської ідеї єдності і нерозривності минулого, сучасного й майбутнього.

Завдяки винятковим здібностям і працьовитості М. Макаренка після закінчення Археологічного інституту рекомендували на роботу до найбільшого в світі музею – імператорського Ермітажу. Тут він займав посади від асистента до помічника хранителя імператорського, а потім Державного Ермітажу в 1919 році. З метою проведення археологічних розвідок, вивчення архітектурних і інших пам'яток древніх культур за дорученням Археологічного товариства професор Макаренко об'їздив багато губерній Росії та України. Широка поінформованість у тонкощах східного та західно-європейського мистецтв, складних питаннях археології, слов'яно-російської археографії дозволили Миколі Омеляновичу стати одним із провідних фахівців. Його було обрано дійсним членом Російського археологічного товариства, імператорського товариства археологів, Українського наукового товариства та почесним членом багатьох губернських архівних комісій.

З утворення Української Народної Республіки М. Макаренко залишає обжитий Петербург і поспішає до Києва. Він сподівався бути корисним для молодій українській державі. Незважаючи на політичну нестабільність і тяжкі матеріальні умови, вчений інтенсивно працював у науковій сфері, зокрема професором щойно відкритої Української академії мистецтв в Інституті народної освіти, політехнікумі. Його обрали дійсним членом Всеукраїнського археологічного комітету. В інституті історії матеріальної культури він очолював секцію мистецтвознавства та археології, а пізніше – сектор рабовласницького устрою. Був дійсним членом Українського археологічного комітету.

Наукова діяльність Миколи Омеляновича протягом усього життя була тісно пов'язана з музеями. З 1920 по 1925 роки він був директором Київського музею мистецтв. Професор провів титанічну роботу щодо повернення музейних експонатів, вивезених у 1915 році до Москви та Петербурга. Більшість речей було знайдено і повернуто із Румянцівського музею, Третьяковської галереї, музею Морозова, а також із історичного музею. Він брав участь в організації та поповненні краєзнавчих

музеїв в Ромнах, Прилуках, Сумах, Донецьку, Луганську, Маріуполі, Чернігові.

На терені України М. Макаренко досліджував трипільську, скіфську, середньовічну, романську, ранньослов'янську, пізньонеолітичну археологічні культури. Вчений вивчав такі пам'ятки зодчества, як Старгородська божниця Острі (1098), Десятинна церква в Києві (989-996), Софію Київську (1036), храм Спаса в Чернігові (1024-1034), Михайлівський Золотоверхий собор (1108), Покровську автокефальну церкву в Ромнах та багато інших. Протягом усього життя він боровся за охорону і збереження пам'яток старовини для прийдешніх поколінь.

Серед творчого доробку вченого варто назвати такі його праці, як «Археологические исследования 1907-1909 годов» (1911), «Перещепинский клад» (1912), «Материалы по истории гравюры на Украине» (1914), «Городища и курганы Полтавской губернии» (1917), «Найдавніша стінопись княжої України» (1924), «Бронзські емалі й старі емалі України» (1928), «Чернігівський Спас» (1923), «Скульптура і різьбярство Київської Русі перед монгольських часів» (1931).

Український період наукової діяльності вченого в умовах тоталітарного режиму і важкого матеріального становища не оправдав його сподівань. Бюрократично-командна система його, як і інших науковців, переслідувала і принижувала. Несправедливо розподілялися фонди на наукові дослідження. Не було власного помешкання і доводилося жити по квартирах або в приміщенні музею. До всього цього додалося сімейне горе: під час наукових досліджень під Прилуками трагічно загинув його єдиний син. Та найбільше тривожив професора геноцид щодо українських вчених, культури, пам'яток зодчества. Всюди з керівних посад усували справжніх фахівців своєї справи і насаджували партійців.

У зв'язку з перенесенням столиці з Харкова до Києва, у 1934 році комуністичні провидці вирішили збудувати найбільший у Європі урядовий центр. Для цього вони обрали найзлочинніший варіант, згідно з яким планувалося знесення Трисвятської церкви, Михайлівського Золотоверхого собору, будинків ранньої школи й присутственних місць, дзвіниці та частини будівель Софійського собору, пам'ятника Богдану Хмельницькому та інших споруд. Цим планом войовничі комуністи-атеїсти намагалися знищити

історичні пам'ятки Київської Русі світового значення. Керував цим безглуздям Нарком освіти, вірний лєнінець В. Затонський, який завдав багато горя Україні з часів утворення УНР. Всебічну підтримку йому надавав начальник ГПУ В. Балицький.

Активну протидію владним структурам щодо запланованого руйнування першорядних пам'яток зодчества виявив Микола Макаренко. В усі наукові інстанції СРСР він розіслав листи з проханням відхилити розбудову урядових споруд на місці соборів. Написав і самому Сталіну. М. Макаренко вважав, що вождь не знає, що творить на периферії місцева влада. На листи Макаренка відгукнулися член-кореспондент АН СРСР Д. Айналов, академік архітектури Г. Котов, заввідділом Наркомату освіти РРФСР Ф. Кон та багато інших вчених. Затонського буквально завалили листами і телеграмами. Та він на них реагував. Комісію, в якій працював і Макаренко. Задонський принизливо називав «старьевщиками» і підганяв швидше завершувати дослідження Михайлівського собору, демонтажу мозаїк і фресок. Серед дев'яти членів комісії Макаренко був єдиний, хто не підкорився більшовицькій інквізиції й не поставив свого підпису за руйнацію Михайлівського Золотоверхого собору.

Цей акт Миколи Омеляновича був початком його життєвого кінця. Непокірного Макаренка знищували поступово. Проти нього було організовано три слідчі справи. У обвинувачу вальному висновку від 26.04.1934 року зазначалося: «В 1934 году , в святы с переїздом столицы Украины в г.Киев Макаренко включился в кампанию, понятаю националистическими элементами против снесения Михайловского монастыря и пост ройки на его месте здания правительства. Он использовал свои святы для создания общественного мнения и противодействия постановлению правительства УССР». Вирок гласив: «Сослать Н.Е. Макаренко в Севкрай сроком на три года».

В Казані, куди був засланий Макаренко, 24 квітня 1936 року його заарештовують вдруге «за контрреволюционную работу и клевету в отношении вождя ВКП(б) и руководителей правительства» його засудили на три роки виправно-трудоуних таборів. Судило «Особое совещание» заочно в Москві. Покарання відбував у Томську.

Пік беззаконня тоталітаризму припав на 1937 рік. Не минуло й восьми місяців після другого арешту, як М. Макаренка заарештовують утретє. В'язня з України, який перебував у таборі Томська «без определенных занятий» звинуватили як «учасника кадетско-монархической повстанческой организации «Союз спасения России», имевшей своей целью свержение советской власти путем вооруженного восстания». Вирок був фатальний – найвища міра покарання. Через 10 днів, 4 січня 1938 року, Макаренка розстріляли.

Сталінські посіпаки знищили українського патріота фізично, але не морально. Своїми поглядами і діями Макаренко залишився кристально чистим. Його кредо про необхідність збереження пам'ятників зодчества всесвітнього значення залишилося непохитним. Про це свідчить і постанова українського уряду про відбудову Михайлівського Золотоверхого собору. Така відбудова здійснилася. Відновлений з руїн Михайлівський Золотоверхий собор став символом незборимості і процвітання України, дороговказом прийдешнім поколінням.

*Дмитро Макаренко,
професор.*

**Михайлівський золотоверхий собор (споруджено 1108-1113р.р.-
зруйновано 1934-1935р.р.)**

Віхи життя та наукової діяльності Миколи Макаренка

- 04.02 1877 - Народився в с. Москалівка Роменського повіту
Полтавської губернії (з 1938 р. – Роменський р-н Сумської
обл.).
- 1897 - Закінчив Лохвицьку гімназію.
- 1902 - Закінчив Петербурзьке Центральне училище
технічного малювання барона А. Штігліца.
- 1903-1905 - Навчався в Археологічному інституті
(Санкт-Петербург).
- 1905-1919 - дійсний член Археологічного інституту.
- 1906-1912 - викладач малювання у Першому реальному училищі.
- 1906-1910 - заступник інспектора в школі Імператорського
товариства заохочення мистецтв.
- 3 1907 - член-співробітник Російського археологічного
товариства.
- 3 1908 - член Полтавської вченої архівної комісії.
- 1908-1914 - викладач малювання загальнорисувальних класів.
- 3 1910 - дійсний член Російського археологічного товариства.
- 3 1010 - член Московського археологічного товариства.
- 1910 - член Комісії Російської Академії наук з улаштування
виставки "Ломоносов і елизаветинський час".
- 1910-1919 - заступник голови Комісії з вивчення орнаменту
народів Росії при Російському географічному товаристві.
- 1911-1919 - займає різні посади в Імператорському Ермітажі.
- 1912-1914 - викладач історії мистецтв у художній школі
Товариства заохочення мистецтв.
- 1912-1919 - викладач курсу російського мистецтва на Вищих
жіночих архітектурних курсах.
- 1917 - брав участь в експедиції Російської АН з вивчення і
охороні пам'яток мистецтва і старовини у м. Трабзоні
(Туреччина).
- 3 1917-1921- дійсний член Українського наукового товариства в
Києві

- 1919 - переїздить до Києва.
- 3 1919 - голова секції мистецтв УАН (1919-1922).
- 3 1919 - приват-доцент Київського університету по кафедрі археології України (1919-1921).
- 3 1919 - професор Української державної академії мистецтв (1919-1929, у 1922 р. реорганізованої в Київський інститут пластичних мистецтв, у 1924 р. – у Київський художній інститут).
- 3 1920 - науковий співробітник історично-філологічного відділу ВУАН.
- 1920-1925 - директор музею Мистецтв ВУАН.
- 1921-1929 - член Софійської комісії.
- 1921-1922 - голова Археологічної комісії ВУАН.
- 1921-1930 - член Українського наукового інституту книгознавства.
- 1924-1933 - дійсний член Всеукраїнського археологічного комітету (ВУАК).
- 1930-1931 - професор Одеського художнього інституту.
- 1932 - керівник сектора рабовласницького суспільства при секції історії матеріальної культури ВУАН.
- 26.04.1934 - був заарештований Київським міським відділом ДПУ. Звинувачення: "член контрреволюційної організації".
- 23.05.1934 - його було засуджено на "адміністративну ссылку" терміном на три роки і відправлено до Казані.
- 1935-1936 - викладач Казанського художнього технікуму, консультант Центрального історичного музею.
- 1936 - заарештований вдруге і засуджений на 3 роки ув'язнення. Відбував покаран трудколонії N2 м. Томська.
- 15.12.1937 - заарештований втретє як учасник "кадетсько-монархічної повстанської організації" і постановою "трійки" засуджений до вищої міри покарання.
- 04.01.1938 - страчений у м. Томську, точне місце поховання не встановлено.

Вшанування пам'яті вченого

Меморіальна дошка
Макаренку М. О. на стіні
Михайлівського
Золотоверхого
собору в Києві.

У день святкування шостої
річниці Незалежності
України на брамі
Михайлівського
Золотоверхого
собору в Києві відбулося
урочисте відкриття і
освячення бронзового
погруддя видатного
археолога й
мистецтвознавця Миколи
Омеляновича Макаренка.
Крига скресла – повернувся
в Київ із забуття
безкомпромісний оборонець
української святині, якою
був протягом майже
тисячолітньої історії
Михайлівський собор.

Прометей із Москалівки

На батьківщині Миколи Макаренка в с. Москалівка Роменського району в січні 2012 року напередодні знаменної дати – 135-річчя від дня народження вченого було відкрито пам'ятну дошку. Земляки повертають добре ім'я професора із забуття. Ініціатором цієї події став москалівчанин Анатолій Терещенко – колишній офіцер служби безпеки, а за покликанням – письменник. Цей невеликий подарунок від земляків є тільки початком широкого вшанування М. О. Макаренка. Микола Омелянович пройшов через приниження, образи, нелюдські умови виправних таборів. Та

повернувся в село босоногого дитинства не тільки барельєфом на меморіальній дошці, а й пам'яттю своїх односельців, усіх земляків-роменців. А людина живе доти, доки її згадують інші.

М. Лаврик (Вісті Роменщини 2012 18 січня).

МИСТЕЦТВОЗНАВЕЦЬ, МУЗЕСЗНАВЕЦЬ, АРХЕОЛОГ, ХУДОЖНИК

1877-1938 рр.

4 лютого 2011р., у Публічній бібліотеці ім. Л.Українки (м. Київ) вшанували великого українського патріота і вченого Миколу Омеляновича Макаренка. Зініційовано зібрання Заслуженим працівником культури України Валентиною Єфремовою і Сумським земляцтвом. Зібралися художники, мистецтвознавці, письменники, журналісти – академіки, професори, доценти. Акад. В.В.Бугрим запропонував оголосити наступний рік – роком Миколи Омеляновича Макаренка і 4 лютого 2012 р. в його рідному с. Москалівка відкрити йому пам'ятник, розпочавши на його створення всенародний збір коштів... Назвати на його честь вулиці у Києві, Ромнах, Москалівці, Одесі, Санкт-Петербурзі, ввести вивчення його життєдіяльності до навчальних програм мистецьких ВНЗ.

З доповідді "Микола Омелянович Макаренко – український патріот і видатний вчений" академіка Бугрима В.В.:

Микола Омелянович народився в родині козака-хлібороба 4 лютого 1877 р. у мальовничому селі Москалівка на Сулі Роменського повіту Полтавської губернії (з 1938 р. – Роменський р-н Сумської обл.). Навчався у Лохвицькій гімназії (1897 р.), потім у петербурзькому Центральному училищі технічного малювання барона А. Штігліца (1902 р.), а у 1903-1905 рр. – в Археологічному інституті (Санкт-Петербург). У 1905-1919 рр. – дійсний член цього інституту. Паралельно працював у навчальних закладах Санкт-

Петербурга: у 1906-1912 рр. – викладач малювання у Першому реальному училищі, у 1906-1910 рр. – заступник інспектора в школі Імператорського товариства заохочення мистецтв; у 1908-1914 рр. – викладач малювання загальнорисувальних класів, у 1912-1914 рр. – викладач історії мистецтв у художній школі Товариства заохочення мистецтв; у 1912-1919 рр. – викладач курсу російського мистецтва на Вищих жіночих архітектурних курсах. Обраний членом Російського археологічного товариства (з 1907 – член-співробітник, з 1910 – дійсний член), Полтавської вченої архівної комісії (1908), Московського археологічного товариства (1910). У 1910-1919 рр. – заступник Комісії з вивчення орнаменту народів Росії при Російському географічному товаристві. Вивчав творчість російського енциклопедиста Михайла Васильовича Ломоносова. У 1910 р. – член Комісії Російської Академії наук з улаштування виставки "Ломоносов і елизаветинський час". У 1917 р. брав участь в експедиції Російської АН з вивчення і охороні пам'яток мистецтва і старовини у м. Трабзоні (Туреччина)

Сам же М.О.Макаренко у своїй атобіографії писав: "Родился я в с. Москаливка (Роменский уезд Полтавской губернии) 4 февраля [по ст.ст.] 1877 года. Учился в С-Петербурге. Окончил Художественную школу барона А. Штиглица по первому разряду со званием художника и Археологический институт (СПб). В протяжении семнадцати лет – от 1902 по 1919 (включительно) – ежегодно выполнял разные поручения и командировки от Археологической комиссии, Московского археологического общества и разных институций для исследования археологических мест в Новгородской, Харьковской, Войска Донского, Тверской, Херсонской, Таврической и др. [губерний]. В 1914 г. был отправлен Обществом поощрения художеств в Германию для изучения музейных дел и памятников культуры романского периода и др. В 1917 г. был отправлен РАН в Турцию. До 1919 г. был помощником хранителя Императорского, потом Государственного Эрмитажа, членом совета Российской археологической комиссии, потом Академии материальной культуры, помощником главы Комиссии по изучению орнаментов народов России (все до 1919г.)"

Свою дослідницьку діяльність розпочав в Ермітажі, постійно співпрацюючи з Імперською археологічною комісією. У 1911 р. причислений до Імператорського Ермітажу; у 1915 р. призначений

кандидатом на власну посаду по Ермітажу. Водночас почав друкуватися у часописі "Старые годы" – "щомісячника для любителів мистецтва і старини", який виходив у 1907-16 рр. при Кружкові любителів руських художніх видань.

До 1919 р. він був помічником главного хранителя Ермітажу. Написав вагоме дослідження "Художественные сокровища Эрмитажа" (1916 р.). *У запасниках Ермітажу вперше віднайшов козацькі прапори – цінне джерело вивчення символіки та військових традицій, невід'ємна частина клейнодів козацького війська та його старшини. М.Макаренко натрапив на 14 запорозьких прапорів і описав їх. Шкода, що до наших часів дійшли одиниці козацьких прапорів ХУІІІ ст. І тому стаття М. Макаренка "Запорізькі клейноди в Ермітажі" /Макаренко М. Запорізькі клейноди в Ермітажі. Хорозви// Україна. К., 1924. - Кн.8/ набуває особливого значення. Стаття дає важливу інформацію про форму, колір, тканину, написи і зображення на прапорах, бо написана справжнім дослідником.*

1918 року М.О.Макаренко переїхав до Києва. У складі Софійської комісії та Археологічного Комітету досліджував Софійський собор, пам'ятки Київської Русі, Києво-Печерської лаври, Михайлівського Золотоверхого собору. Брав участь в археологічних розкопках Ольвії, Спаського собору в Чернігові, Крейдищанського комплексу поблизу Сум, Маріупольського могильника. Впродовж 1920-1925 рр. – директор музею Мистецтв ВУАН, що відкрився на основі унікального художнього зібрання Богдана і Варвари Ханенків. Микола Макаренко багато зробив для її збереження і дослідження. Незабаром музей було відкрито і його першим директором призначено М.О. Макаренка. Тепер важко навіть уявити, скільки труднощів довелося пережити вченому, ставшому адміністратором. Але за що б не брався "невтомний Микола Макаренко" (так охарактеризував його М.К.Реріх), всюди незабаром відчувалися позитивні наслідки. Крім численних організаційних проблем, професор звалив на свої плечі складну і відповідальну справу – створити музей, у якому мистецтво слов'янських народів розкривалося б у контексті досягнень світової культури. Та Микола Макаренко підійшов до цієї важливої проблеми підготовлений 17 річним досвідом праці в Ермітажі і більш як 20 літніми роботами польових археологічних досліджень,

багатим мистецтвознавчим досвідом. Рівних йому фахівці в Україні не було!

У 1917-1921 рр. – дійсний член Українського наукового товариства в Києві. З 1919 р. – голова секції мистецтв УАН (1919-1922), приват-доцент Київського університету по кафедрі археології України (1919-1921), професор Української державної академії мистецтв (1919-1929, у 1922 р. реорганізованої в Київський інститут пластичних мистецтв, у 1924 р. – у Київський художній інститут). З 1920 р. – науковий співробітник історично-філологічного відділу ВУАН. У 1921-1929 рр. – член Софійської комісії, у 1921-1922 рр. – голова Археологічної комісії ВУАН, у 1924-1933 рр. – дійсний член Всеукраїнського археологічного комітету (ВУАК). Упродовж 1920 – 1925 років – директор музею Мистецтв ВУАН, що відкрився на основі унікальної збірки Ханенків. Макаренко багато зробив для її збереження і дослідження.

У 1921-1930 рр. – член Українського наукового інституту книгознавства.

У 30 рр. XX ст. М.О.Макаренко працював у Роменському музеї і надалі постійно з ним співробітничав. Він особисто і з власним надписом подарував музею чотири книги, які зберігаються у його фондах.

У 1930-1931 рр. – професор Одеського художнього інституту. Сучасники про нього згадують як про бездоганно чесну і відверту людину, вченого, здатного захоплюватися певною темою до самозабуття, і як професора, чії лекції зачаровано слухали студенти. З 1932 р. – керівник сектора рабовласницького суспільства при секції історії матеріальної культури ВУАН.

У ті часи повною мірою розкрився унікальний талант Миколи Макаренка як археолога. Світове визнання йому принесли розкопки могильника епохи неоліту на території будівництва заводу "Азовсталь" в 1930 – 1931 роках. Про ці розкопки М. Макаренко в 1933 році поспішає і видає монографію "Маріупольський могильник", переконливо доказуючи світове значення описаної ним приазовської скіфської культури. (Недаром резюме давалось німецькою мовою, можливо, востаннє напередодні жахливого фашистського вторгнення в країну.

Перу Миколи Омеляновича належить цікаве дослідження про Великого Кобзаря – "З артистичної спадщини Шевченка" (1914 р.), опубліковане у "Шевченківському збірнику". Все тут уперше: і репродукція картини "Пожар в киргизской степи", і урядовий документ про заборону Т.Г.Шевченку малювати для церков.

Як бачимо, розмаїтим і насиченим була життєдіяльність вченого. Та особисте життя у нього не склалося. Дружина полишила його і сина Ореста, який 1927 р. під час археологічних робіт у знаменитому Густинському монастирі на Прилуччині потонув у річці Удаї. Могила юнака зберігалася під трапезою нині відновленого діючого монастиря, серед поховань представників іменитого роду Репніних. Тяжко переживаючи особисту трагедію, 50-ти літній М.О.Макаренко писав: "Тимчасово, до перевезки в інше місце, поховано його в родинному склепі колись постраждавшего за українську ідею князя Миколи Григоровича Репніна під Воскресенською (трапезною) церквою у 7 верстах від м. Прилуки на Полтавщині." Але перепоховати сина не вдалося... Професор повністю віддає себе роботі, стає більш різким, навіть безкомпромісним. Та і час стає все більш нещадним для народу, і особливо для творчої інтелігенції. ВКП (б) починає боротьбу проти українофілів. Не завжуючи ні на що, М.О.Макаренко продовжує вивчати минуле своєї України. Він проводить археологічні розкопки у Крейдищанському комплексі поблизу м. Суми.

Він продовжує також широкомасштабні пошуково-дослідні роботи у Чернігові, Острі, Білій Церкві, Києві. Особливо варто відзначити планомірні розкопки під його керівництвом у найдавнішому, що дійшов до нас храмі Київської Русі – Спасо-Преображенському соборі в Чернігові, який на 10 років старший Софії Київської. Опис досліджень стає основоположним у збірникові "Чернігів і Північне Лівобережжя", виданому 1928 р. за редакцією Михайла Грушевського. У цьому збірнику, окрім статей про Спаську церкву, Борзнянські емалі, великий інтерес викликають матеріали про Юр'єву божницю. Цією незвично-цінною архітектурною пам'яткою Київської Русі, що знаходиться у селищі Остер недалеко від Києва, ніхто серйозно, крім М.О.Макаренка, не займався. Це – єдина церква, побудована попечительством князя Юрія Долгорукова у 1120-1252 рр. Тут

варто зазначити, що вперше М.Макаренко про апсид із розписами, що зберігся, написав ще у 1916 році в "Сборнике статей в честь графини Прасковьи Сергеевны Уваровой". Зокрема, про збережені фрески XII ст.: *"Внутренняя поверхность стен апсиды расписана фресковой живописью, весьма плохо сохранившейся в наше время. На ее состояние в течение нескольких веков влияли различные причины. Ввиду того обстоятельства, что поверхность не была защищена от дождей, вода смыла значительные площади росписей; в других местах, например, в конце апсиды, просачивающаяся вода была причиной того, что вся штукатурка с изображением Богоматери и предстоящих ангелов обвалилась, и на месте этой древнейшей живописи глазам представляется обнаженная поверхность кирпичной кладки"*. Біль Макаренка цілком зрозуміла, так як він уперше зарисував роспис XII ст. з ангелами, а потім пізніше, приїжджаючи в Остер, переконався у їхній невідновлюваній загибелі і в тому, що ні у царський, ні у радянський час цей рідкісний пам'ятник нікого не обходить. Це підтверджують його розпачливі слова в останній статті (1928 р.) про розписи: *"Розписи загинули. І загинули майже на наших очах. Ще одним важним мистецьким твором зменшилася наша скарбниця."*

У 1928 р. у "Сборнике отделения русского языка и словесности" (Том 101, N3) вийшла стаття Миколи Макаренка "Молитвенник великого князя Владимира и Сулакадзев", у якій згадано про те, що 1916 року він копіював в Ермітажі рунічні рукописи із зібрання колекціонера О.І.Сулакадзева (ці копії загинули у 1971 р. у Казані після смерті його вдови).

У 1934 р. столицю Радянської України було переведено з Харкова до Києва. У самому центрі Києва планувалися масштабні архітектурні зміни. Потрібен був новий "урядовий радянський центр", і для цього було вирішено знести Софійський собор, Михайлівський монастир, Трьохсвятительську церкву. Згодом храм Софії вирішено було залишити, а на місці монастиря і Трьохсвятительської церкви збудувати два палаци: Раднаркому і ЦК КП (б) У, а між ними поставити велетенський пам'ятник Леніну. Такі варварські плани схвилювали свідомих українців, і в першу чергу інтелігенцію. Професор Макаренко М.О. рішуче виступив проти цих проектів, він надіслав телеграму Й. Сталіну, в

якій вказував на безглуздя подібних рішень. Був М.О.Макаренко і на аудієнції у Павла Постишева, який на той час керував Україною. Микола Омелянович намагався довести, що не можна руйнувати церковні святині, які за віки пережили половців і татар, турків і поляків, але Постишев рішуче сказав: "Нет!" Коло замкнулося. Макаренко зрозумів, що доля України вирішується не у Києві, а у Москві і не на користь Україні.

На початку 20-х років, у кожній сфері почали діяти комісії НКВС, політичне керівництво якими здійснювала правляча більшовицька партія. Головне їхнє завдання, відповідно до спеціальних норм, планово здавати певну кількість (у тоннах і у вагонах!) коштовного металу й відправляти його у Москву. Така комісія з 1922 року розпочала свою роботу і в Лаврі. За увесь цей період, а особливо у 1933 році, згідно з таємним рішенням Політбюро ЦК КП (б) У, тисячі найцінніших і найкоштовніших пам'яток золотого і діамантового фонду Музейного містечка (куди входила Лавра та інші видатні пам'ятки культури) було вилучено і спочатку відправлено в Київську контору, а потім – у сховища Держбанку СРСР. Вони й досі зберігаються у поважних установах Росії без відповідних, як на той час, так і натепер, документів на законне зберігання. *Напередодні вилучень група українських вчених звернулася зі спільним листом – протестом до уряду (Раднаркому УРСР), який підписали:*

художник Ю. Михайлів від Київського сектора Всеукраїнського комітету охорони пам'яток мистецтв і старовини,
академік Сергій Єфремов,

голова Археологічного комітету Всеукраїнської академії наук Федір Шміт,

професор Ол. Грушевський,
голова комісії Енциклопедичного словника Академії наук П. Стебницький,

В. Меллер від Української державної академії мистецтв В. Кричевський,

директор Музею мистецтв Української академії наук Микола Макаренко,

товариш голови археологічної секції Українського наукового товариства К. Антонович,

*завідуючий Музеєм мистецтв при Українській академії наук і музеєм собору святої Софії Г. Красицький,
консерватор Першого державного музею В. Козловська,
хранитель Першого державного музею Д. Щербаківський,
завідуючий Музеєм Української академії художеств Ф. Ернст,
професор Сергій Маслов,
завідувач Музею культур і побуту Ф. Морозов,
завідуючий Губернським архівом Київщини В. Міяковський,
голова Бюро із Прахов,
викладач П. Філіпович.*

Відповідь від уряду надійшла пізніше і кожному персонально. Фатично, кожного з підписантів примусили відізвати свої підписи. Єдиним непохитним залишився лише Микола Омелянович Макаренко. 1934 року його заарештовано як учасника "контрреволюційної організації", але невдовзі звільнено. Того ж року він брав участь у роботі комісії з демонтажу мозаїк і фресок Михайлівського Золотоверхого собору в Києві; відмовився підписати акт про знесення собору. 26 квітня 1934 р. М.О. Макаренко був заарештований Київським міським відділом ДПУ. Звинувачення: "член контрреволюційної організації". 23 травня 1934 року його було засуджено на "адміністративну ссылку" терміном на три роки і відправлено до Казані.

У 1935-1936 рр. – викладач Казанського художнього технікуму, консультант Центрального історичного музею. У 1936 р. М.О.Макаренко заарештований вдруге і засуджений на 3 роки ув'язнення. Відбував він покарання в трудколонії №2 м. Томська.

А в це час появився "Київський акрополь", бо українським пам'яткоохоронцям та музейникам не вдалося відстояти і у Києві загинули Михайлівський Золотоверхий собор, Трьохсвятительська, Георгіївська, Десятинна, Стрітенська церкви., Видубицький і Святогірський монастирі були філіями Музейного містечка. Видатна пам'ятка культури Софія Київська була-таки врятована, зокрема і за сприяння М. О. Макаренка.

15 грудня 1937 р. Макаренко М.О. заарештований втретє як учасник "кадетсько-монархічної повстанської організації" і постановою "трійки" засуджений до вищої міри покарання. 4 січня 1938 р страчений у м. Томську, точне місце поховання не встановлено. Реабілітований Постановами Верховного суду

Татарської АРСР від 07.07.1960 р. і Томського обласного суду від 28.01.1965 р., Президією Верховної Ради СРСР від 16.01.1989 року.

<http://narodna.prawda.com.ua/culture/4d504febb353e>

Наукові праці вченого:

У науковому доробку М.О. Макаренка понад 150 праць з мистецтвознавства, музеєзнавства, археології. Основні з них – наведено нище і з ними можна ознайомитися у бібліотеках України та Російської Федерації. Та багато матеріалів видруковано у часописах тодішнього часу, частина з яких є у фондах Національної бібліотеки ім.В.І.Вернадського і бібліотеки Національної академії образотворчого мистецтва та архітектури. У музейних запасниках зберігається близько 3000 його художніх творів, які ніколи і ніде не виставлялися, бо він був заборонний.

- Художественно-промышленная керамическая школа имени Н. В. Гоголя в г. Миргороде Полтавской губернии [Текст] // Искусство и художественная промышленность. Отд.2. – 1900. - №2(26). – С.13 – 19.
- На родине последнего гетмана запорожского П. И. Калнышевского [Текст] // Искусство и художественная промышленность. – 1901. - №8. – С.253 – 257 (с8 рис. В тексте).
- Писанки из Полтавской губернии [Текст] // Искусство и художественная промышленность. – 1901. - №6(30).
- Письмо в редакцию [Текст] // Киев. Старовина. – 1902. – Март.76. – С.242.
- Отче о раскопках, произведенных в 1902 году в Ярославской и Тверьской губерниях [Текст] // Известия императорской археологической комиссии. – 1904. – Вып.6. – С.21-31.
- Один из старинных обычаев [Текст] // Живая старина. – 1906. – Отд.5. – Вып.1. – С.2-7 (с табл.).
- Отчет об археологических исследованиях в Харьковской и Воронежской губерниях в 1905 г. [Текст] // Известия

- императорской археологической комиссии. – 1906. – Вып.19. – С.117-156 (с 46 рис. в тексте).
- Продолжение раскопки кургана около пос. Красногородского Оренбургского уезда [Текст] // Тр. Оренбург, учен. арх. комис. – 1906. – Вып.16. – С.76-94 (с 8 рис. в тексте).
 - Результаты археологических экскурсий в Тверской и Ярославской губерниях. Могильник медного века в Зубцовском уезде Тверской губернии [Текст] // Тр. Второго обл. Твер. ареол. съезда, 1903, 10-20 авг. Текст Тверь, 1906. – С.63-72.
 - Отчет об археологических исследованиях в Полтавской губернии в 1906 г. [Текст] // Известия императорской археологической комиссии. – 1907. – Вып.22. – С.38-90 (с 64 рис. в тексте).
 - «Пречиста» в Москаливци» [Текст] // Живая старина. – 1907. – Вып.1. – С.21-26 (3 фот.).
 - Развалины с Старгороде [Текст] // Старые годы. – 1907. – Февр. – С.58-60.
 - Серебрянная чашка музея Оренбургской ученой архивной комиссии [Текст] // Тр. Оренбург. учен. архив комис. – 1907. – С.1-10 (с табл. и 4 рис. в тексте).
 - Выставка XIV Археологического съезда [Текст] // Тр. Полтав. церков. ист.-археол. комитета. – 1908. – Вып.2. – С.56-59.
 - Доклады по вопросам искусства в русских ученых обществах на Императорском Русском Археологическом Обществе: (Хроника) [Текст] // Старые годы. – 1908. – Ноябрь.-декаб. – С.748.
 - Егор Кузьмич Редин: (Некролог) [Текст] // Старые годы. – 1908. – Май. – С.293.
 - Исследование архитектурных памятников Черниговской земли, доложено на XIV Археологическом съезде [Текст] // Зодчий. – 1908. - №39. – С.364-366.
 - Материалы по археологии Полтавской губернии [Текст] // Тр. Полт. учен. арх. комис. – 1908. – Вып.5. – С. 201-212 (с 2 табл. в тексте).
 - Новленский и Заколпский могильники Владимирской губернии и археологическая поездка по Владимирскому, Муромскому, Меленковскому и Судогородскому уездам [Текст] // Тр. Владим. учен. арх.. комис. – 1908. – Кн.10. – С.1-63 (с 3 табл. в тексте).

- Ответ архитектору Гальбнеку [Текст] // Старые годы. – 1908. – Ноябрь.-декаб. – С.771-772..
- Памятники украинского искусства XVIII века [Текст] // Зодчий. – 1908. - №24. – С.211-215; №25. – С. 219-222 (с 15 рис. в тексте и 2 табл.).
- Провинциальный вандализм [Текст] // Старые годы. – 1908. – Янв. – С.38-39.
- Собор Спасо-Мирожского монастыря в окрестностях Пскова (построен и расписан в 1156 году) [Текст] // Старые годы. – 1908. – Ноябрь.-декаб. – С.747.
- Южно-Русское искусство на XIV Археологическом съезде в Чернигове [Текст] // Старые годы. – 1908. – Окт. – С.637-642 (иллюстр.: 3 карт.).
- Заседание (25 ноября) императорского С.-Петербургского Общества архитекторов: (Хроника). [Текст] // Старые годы. – 1908. – Ноябрь.-декаб. – С.748.
- Доклады по вопросам искусства в русских ученых обществах (за 1907 год): (Хроника) [Текст] // Старые годы. – 1908. – Янв. – С.40-41.
- Доклады по вопросам искусства в русских ученых обществах (за 1907 год): (Хроника) [Текст] // Старые годы. – 1908. – Февр. – С.95-96.
- Доклады по вопросам искусства в русских ученых обществах (за 1907 год): (Хроника) [Текст] // Старые годы. – 1908. – Март. – С.151-153.
- Доклады по вопросам искусства в русских ученых обществах (за 1907 год): (Хроника) [Текст] // Старые годы. – 1908. – Апр. – С.208-209.
- Доклады по вопросам искусства в русских ученых обществах (за 1907 год): (Хроника) [Текст] // Старые годы. – 1908. – Май. – С.283-284.
- О засыпке пролива, отделяющего «Биронов дворе» от территории Петербургской стороны [Текст] // Старые годы. – 1909. – Июнь. – С.319.
- О перестройке Успенского собора Троице-Сергиевой Лавры [Текст] // Старые годы. – 1909. – Дек. – С.695.

- О разрешающемся памятнике Переяславского зодчества [Текст] // Зодчий. – 1909. - №8. – С.82-84.
- Ремонт коло кольни Данилова монастыря [Текст] // Зодчий. – 1909. - №8. – С.494.
- Заседание Ученых обществ: Заседания класич. отд-ния императ. Рус. археолог. о-ва 19 дек. 1908г.: (Хроника) [Текст] // Старые годы. – 1909. – Янв. – С. 39.
- Заседания ученых обществ: (Хроника) [Текст] // Старые годы. – 1909. – Март. – С.152.
- Заседания ученых обществ: (Хроника) [Текст] // Старые годы. – 1909. – Апр. – С.210-211.
- Заседания ученых обществ: (Хроника) [Текст] // Старые годы. – 1909. – Май-июнь. – С.211-212.
- Комиссия музея Допетровского быта [Текст] // Старые годы. – 1910. – Апр. – С.49.
- По поводу коллекции древностей г. Масалитинова [Текст] // Старые годы. – 1910. – Февр. – С.45.
- Заседания ученых обществ: (Хроника) [Текст] // Старые годы. – 1910. – Янв. – С.49-50.
- Заседания ученых обществ: (Хроника) [Текст] // Старые годы. – 1910. – Март. – С.52-53.
- Археологические исследования 1907-1909 годов [Текст] // Изв. Императ. Археолог. комис. – 1911. – Вып.43. – С.1-130 (Табл. 1-5. 113 рис. в тексте).
- Ломоносов и мозаичное дело в России [Текст] // Ломоносовский сборник. Санкт-Петербург: Из-во императ. Академии наук. – 1911. – С.289-330 (с Фототипными портретами).
- Несколько предметов из собрания графа Г.С. Строганова: (Дар княгини М.Г. Щербатовой Императ. Эрмитажу) [Текст] // Старые годы. – 1911. – Окт. – С.34-39 (с 6 табл. в тексте).
- Выставка иконописи и художественной старины при Всероссийском съезде художников [Текст] // Старые годы. – 1912. – Янв. – С.62-64.
- Мало-Перещепинский клад [Текст] // Аполлон. рус. худож. Летопись. – 1912. - №13. – С.177-179.

- Перещепинский клад: (Предвар. Сообщ) [Текст] // Известия императорской археологической комиссии. – 1912. – Дополнение к вып.46. – С.207-211.
- Собрание князей Л.М. и Е.Л. Кочубей [Текст] // Старые годы. – 1912. – Янв. – С.3-14.
- Памятники искусства русских славян и их соседей до XII века [Текст]. - Санкт-Петербург: Из-во Я.Башмакова и Ко, 1914. – 15с.(28 табл. с 228 рис).
- Путевые заметки и наброски о русском искусстве. Вып.1. Белозерский край. [Текст]. – Санкт-Петербург: Из-во А.А. Жукова, 1914. – 59с. (с 25 рис. в тексте).
- Школа императорского общества поощрения художеств 1839-1914: Исторический очерк [Текст]. – Санкт-Петербург, 1914. – 119с. (с12 табл.).
- Археологические открытия 1913 года [Текст] // Старые годы. – 1914. – Февр. – С.40-43 (с 7 репрод.).
- З артистичної спадщини Шевченка [Текст] // Шевченківський збірник. – Т.1. – Санкт-Петербург,1914. – С120-126.
- Материалы по истории гравюры в Украине [Текст] // Искусство в юж. России. Графика. Живопись. Худож. Пром-ность. –1914. - №5-6. – С.190-202 (с 3 табл. в тексте).
- Выставка церковной старины в музее барона Штигица [Текст] // Старые годы. – 1915. – Июль-авг. – С.14-18 (с 54 ил.).
- Художественные сукровища императорского Эрмитажа: краткий путеводитель[Текст]. – Санкт-Петербург, 1916. – 307с. (116 рис. и 2 плана).
- Древнейший пам'ятник искусства Переяславского княжества [Текст] // Сборник статей в честь графини П.С. Уваровой. М.,1916. – С.373-404 (с 3 табл. и 19 рис. в тексте).
- Первый Мордвиновский курган [Текст] // Отдельный оттиск из научно-популярного вестника античного мира «Гермес». – 1916. - №12. – С.1-6.
- Предметы из «случайных» раскопок кургана близ с.Тишки Лубенского уезда [Текст] // Тр. Полит. учен. арх. комис. – 1916. - Вып.14. - С.16-24.

- Серебряный ритон случайной находки в «Кропивянской сотне Переяславского полку» [Текст] // Тр. Полит. учен. арх. комис. – 1916. - Вып.14. - С.1-15.
- Выставка «Ломоносов и елизаветинское время» [Текст]. Т.8. Мозаичные работы Ломоносова. – Санкт-Петербург, 1917. – 232с. (с 20 цв. и черно-белыми рис.).
- Городища и курганы Полтавской губернии: Сборник топографических сведений. [Текст] – Полтава: Изд. Полт. учен. арх.. комис.,1917. – 132с.
- Доски для набоек. Музей Императорского об-ва поощрения художеств. [Текст] – Санкт-Петербург,1917 (313 табл. и предисл.).
- Искусство древней Руси у Соли Вычегодской [Текст]. - Петроград:Свободное искусство,1918. - 157 с.(со 104 рис.).
- Музей Мистецтв Української Академії наук: Провідник[Текст]. – Київ,1924. – 142с. (312 рис.).
- Досліди над Чернігівським Спасом: коротке звітлення [Текст] // Зап. Іст.-філол. Від ВУАН. Кн.4. – Київ, 1924. – С.240-244.
- Запорізькі клейноди в Ермітажі: Хорогви [Текст] // Україна.- К., 1924. -Кн.3. – С.25-38 (з 12 табл. та 1 рис. автора в тексті).
- Мистецтво книги [Текст] // Бібліол. Вісті. – 1924. – Січ.-бер. – С.94-100 (з 2 репрод. в тексті).
- Найдавніша стінопис княжої України (Храм Спаса в Чернігові) [Текст] //Україна. – Кн.1-2. – С.7-13 (з 1 рис. авт. та 2 табл.).
- Виставка українського портрету [Текст] // Життя й революція. – 1925. – Кн.7. – С.110-111.
- Городище "Монастирище" [Текст] // Науковий збірник за 1924 рік. – Київ: Держвидав України,1925. – С.3-24. (з 5 табл. і 13 мал. авт. в тексті).
- З минулого Роменщини [Текст] // Рад. життя. – 1925. – Ч.32 (795), Ч. 33 (796).
- Найдревніша культура на Україні: Трипільська культура або Українсько-Егейська [Текст] // Глобус. – 1925. - №19. – С.441-443.
- Орнаментація керамічних виробів в культурі городищ Роменського типу Niederluy sbornik (Usporada) J. Schranil. Praha. – 1925. – С.328-338 (з 2 табл.).

- Виставка творів Нарбута [Текст] // Глобус. – 1926. - №21. – С. 411-413.
- Досліди на Остерщині: Коротке звітження за археологічні дослідження року 1925 [Текст]. – Київ, 1926.
- Етюди з обсягу трипільської культури. Трипільська культура на Україні [Текст]. – Київ: Друкарня УАН, 1926.
- Орнаментация української книги XVI-XVIII ст. [Текст] // Тр. наук. Ін.-ту книгознавства. – Київ, 1926. – Т.1. – С.1-70.
- Красоти Києва [Текст] // Глобус. – 1926. - №12. – С.268-269, іл..
- Підземний город (Ольбія) [Текст] // Глобус. – 1926. - №19. – С.376-378, іл..
- По київських музеях: Лаврський музейний городок [Текст] // Глобус. – 1926. - №2. – С.40-43, іл.
- Археологічні дослідження та розшуки на Прилуччині: Корот. Звітмл. Всеукр. Археол. ком. За 1926 рік [Текст]. - К., 1927. – С.106-117
- Вивчаємо минуле нашої країни [Текст] // Більшовик Полтавщини. – 1927. – 17 лист.
- Григорій Григорович Павлуцький (1871-1924): Біограф. нарис [Текст] // Професор Г. Павлуцький. Історія українського орнаменту. – Київ: Вид-во Укр. АН, 1927. – 27с.
- Давнє минуле Прилуччини [Текст] // Правда Прилуччини. – Ч.60, 4 серп.; Ч.61, 7 серп.
- Євминка II Текст Коротке звітження Всеукраїнського археологічного комітету за 1926 рік [Текст]. - К., 1927. – С.84-87.
- Карагани (Карахани) [Текст] // Коротке звітження Всеукраїнського археологічного комітету за 1926 рік. - К., 1927. – С.88-89.
- Київські художники: Нарис 1 – художники реалісти [Текст] // Глобус. – 1927. - №3. – С.42-44 (33 мал. в тексті).
- Ольбія [Текст] // Коротке звітження Всеукраїнського археологічного комітету за 1926 рік. - К., 1927. – С.90-105.
- Біля Чернігівського Спаса: Археологічні дослідження року 1923 [Текст] // Чернігів і Північне Лівобережжя. – Київ: Держвидав України, 1928. – С.184-196 (з 6 фотогр. автора).
- Борзенькі емалі й старі емалі України взагалі [Текст] // Чернігів і Північне Лівобережжя. – Київ: Держвидав України, 1928. – С. 80-100 (з 15 мал. автора).

- Будинок Лісфаку Сільськогосподарської Академії в Києві [Текст] // Життя й революція. – 1928. – Кн.4. – С.155-160.
- Молитовник Великого князя Владимира и Сулакадзев [Текст] // Сб. отд. Рус. Языка и словесности АН СССР. – 1928. – Т.101. - №3. – С.484-491.
- Ніжинська фібула [Текст] // Збірник історико-філологічного відділу. – К.,1928. – Т.1. – С.31-43.
- Старгородська «божниця» та її малювання взагалі [Текст] // Чернігів і Північне Лівобережжя. – Київ: Держвидав України,1928. – С.205-223 (з мал. автора).
- Чернігівський Спас: археологічні дослід. року 1923 [Текст] // Зап. Іст.-філол. Віл. ВУАН. – 1928. – КН.20. – С.1-80.
- Чернігівський Спас: археологічні дослід. року 1923 [Текст]. – Київ: Друкарня ВУАН. – 1929. – 90с. (62 мал. в тексті).
- «Кобзар» Л. М. Жемчужникова [Текст] // Бюл. Прилуц. окруж. музею. – 1929. - №2. – С.1-8, іл..
- Українське скло [Текст] // Глобус. – 1929. - №11. – С.175-176 (з 7 іл. в тексті).
- Малоазійська миска в Києві Текст Київські збірники історії й археології, побуту й мистецтва Зб.1.[Текст] – Київ,1930. – С.97-110 (з 3 мал. в тексті).
- Скульптура і різьбарство Київської Русі передмонгольських часів [Текст] // Київські збірники історії й археології, побуту й мистецтва Зб.1. – Київ,1930. – С.27-96.
- Садиба Софійського собору [Текст] // Київ: Путівник. – К.,1930. – С.294-313 (з іл. в тексті).
- Маріупольський могильник: Монографія [Текст]. – К.,1933. – 152с (з 55 табл., 2 планами, 1 портретом і 100 мал. в тексті).

Публікації про М.О.Макаренка:

- Сумщина в іменах [Текст]: Енциклопедичний довідник. – Суми: Рекламно-видавниче об'єднання «АС-Медіа», Сум ДУ, 2003. – 624с.
- Макаренко Д.Є. Шлях до храму [Текст]: Науково-історичне есе.- К.:Хрещатик, 2006.- 128 с.

- Макаренко Д.Є. Микола Омелянович Макаренко [Текст]. – К.:Наукова думка, 1992.-168 с.
- Білодід О., Киркевич В. Довга дорога до храму мудрості [Текст] // Україна. – 1988. - №7.
- Макаренко Д.Є. Невтомний просвітитель[Текст] // Україна. Наука і культура. Вип.28. - К,1994. - С232-236.
- Щербак В. Микола Макаренко: ревнивий дослідник і мужній захисник мистецьких цінностей [Текст] // Народне мистецтво.- 2010.- N1. - С.66-69.
- Киркевич В. Забытый ученый, спасший Софию Киевскую [Текст] :130 лет со дня рождения – 70 лет со дня гибели Николая Макаренко //Сборник "Киевское содружество Рерихов" - К., 2005.- С. 81-93.
- Макаренко Д. Мистецтвознавець, археолог, художник [Текст] :До 125-річчя від дня народження М.О. Макаренка//Українська академія мистецтв.-К.,2002.-Вип.9.-С.245-250.
- Німенко Н.А. Велет українознавства [Текст] :До 125-річчя від дня народження Миколи Омеляновича Макаренка) //Сумська старовина. – 2002. – №X.
- Цвейбель Д.С. Микола Омелянович Макаренко[Текст] :До 40-річчя відкриття Маріупольського могильника // УІЖ.-1970. – N8.
- Щавелев С., Звагельський В. Микола Макаренко та Дмитро Самоквасов: зустрічі на терені вивчення старожитностей України [Текст] // Червоний промінь . – 1992. – 1 лютого. – С.6-7.
- Звагельський В. Відмовитись неможливо [Текст] // Червоний промінь. – 1988. - №№150-151.
- Звагельський В. Справа Макаренка [Текст] // Червоний промінь. – 1989. – 15 липня.
- Звагельський В. Микола Макаренко: «Істина мусить стояти на першому місці» [Текст] // Червоний промінь. – 1993. – 17 квітня. – С.4-5.
- Звагельський В. Нове про професора Миколу Макаренка [Текст] // Червоний промінь. – 1993. – 18 грудня.
- Косиков В. А. Новые находки рисунков Н. Е. Макаренко [Текст] // Вивчення історичної та культурної спадщини Роменщини: проблеми та перспективи: Тези доповідей наукової конференції. – Суми-Ромни, 1990.

- Пуцко В. Г. Микола Макаренко у створенні наукової бази історії українського мистецтва [Текст] // Вивчення історичної та культурної спадщини Роменщини: проблеми та перспективи: Тези доповідей наукової конференції. – Суми-Ромни, 1990.
- Вікторенко В. Вчений, дослідник [Текст] // Комуністичним шляхом. – 1989. – 6 січня.
- Макаренко Д. Меморіальна дошка Миколі Макаренку [Текст] // Вісті Роменщини. – 1998. – №55. – С.2.
- Памяті людини з великої літери [Текст] // Вісті Роменщини. – 2009. - №9. – С.2.
- Мироненко В. Роменський вернісаж [Текст]: про виставку-конкурс живопису, присвячену М. Макаренку // Сумщина. – 2011. – 25 лютого. – С.8.
- Лаврик М. Прометей з Москалівки [Текст] // Вісті Роменщини. – 2012. – 18 січня. – С.2.

Електронні ресурси, де міститься інформація про М. О. Макаренка

- Микола Омелянович Макаренко [Електронний ресурс «Вікіпедія»] // Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Макаренко_Микола_Омелянович
- Микола Макаренко і брати Реріхи [Електронний ресурс xpress. Сумський інформаційний портал]. Режим доступу: <http://xpress.sumy.ua/article/sumy-svit/3732>
- 4 февраля 1877 года родился учёный, спасший Святую Софию Киевскую [Електронний ресурс "Веч@рка"] // Режим доступу: <http://vechorka.kiev.ua/>
- Савенко Є.В. Висока доля Миколи Макаренка // Кримська світлиця.- 2007.- 28 грудня.- #52. [Електронний ресурс Кримська світлиця] // Режим доступу: <http://svitlytsia.crimea.ua/index.php?section=printable&artID=5429>
- Дві постаті в українській археології: В.В. Хвойка та М. О. Макаренко (За матеріалами Наукового архіву Інституту археології НАН України) [Електронний ресурс «Українські

реферати»] Режим доступу:

<http://referatu.net.ua/newreferats/5534/182>

- Микола Омелянович МАКАРЕНКО: 134 річчя з дня народження [Електронний ресурс «Народна правда»] Режим доступу: <http://narodna.prawda.com.ua/culture/4d504febb353e>
- Вшанування пам'яті професора М. О. Макаренка (до 130-річчя від дня народження) [Електронний ресурс] Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/siaj/2007_2-3/2/07nnaprm.pdf
- Німенко Н.А З історії археологічних досліджень професора М. О. Макаренка на Звенигородщині [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/7577/1/Zvenygorod.pdf>
- Микола Омелянович Макаренко: видатний мистецтвознавець, археолог, музеєзнавець і художник [Електронний ресурс «Чернігів стародавній»] Режим доступу: naiz1.pp.net.ua/news/mikola...makarenko...i.../2012-02-04-1116
- Микола Макаренко / Персоналії / [Проект «Українці в світі»] Режим доступу: www.ukrainians-world.org.ua/ukr/peoples/a15991f27ef7efa2/

Список використаної літератури:

- Сумщина в іменах [Текст]: Енциклопедичний довідник. – Суми: Рекламно-видавниче об'єднання «АС-Медіа», Сум ДУ, 2003. – 624с.
- Макаренко Д.Є. Шлях до храму [Текст]: Науково-історичне есе.- К.:Хрещатик, 2006.- 128 с.
- Макаренко Д. Меморіальна дошка Миколі Макаренку [Текст] // Вісті Роменщини. – 1998. – №55. – С.2.
- Лаврик М. Прометей з Москалівки [Текст] // Вісті Роменщини. – 2012. – 18 січня. – С.2.
- Микола Омелянович МАКАРЕНКО: 134 річчя з дня народження [Електронний ресурс «Народна правда»] Режим доступу: <http://narodna.prawda.com.ua/culture/4d504febb353e>